

ЗАЛУЧЕННЯ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, КВАЛІФІКОВАНИХ ЗА СТ. 191 КК УКРАЇНИ

ENGAGEMENT OF FORENSIC EXPERTS TO CONDUCT FORENSIC EXAMINATIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES QUALIFIED UNDER ART. 191 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Приходько Д.С., здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

Мета статті полягає у дослідженні залучення судового експерта під час розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України, визначити особливості підготовки матеріалів для формування експертного висновку та визначити типові експертизи за даними кримінальними правопорушеннями. Наукова стаття присвячена дослідженню особливостей залучення судового експерта для проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратаю майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, тобто кваліфікованих за ст. 191 КК України. Базуючись на науково-доведених досягненнях вчених-криміналістів та процесуалістів, зроблено спробу проаналізувати чинне законодавство в аспекті призначення судових експертиз та підготовки матеріалів для експертного дослідження. Звернено увагу на виборі експертної установи, послідовності призначення та проведення комплексних судових експертиз. Розглянуто окремі питання участі обізнаної особи для відбору зразків для проведення експертного дослідження. Визначено види судових експертиз, які мають найважливіше значення для формування доказової бази під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Зокрема, акцентовано увагу на економічних, товарознавчих, будівельно-технічних, почеркознавчих, технічного дослідження документів, комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних. Звернено увагу на необхідність залучення різногалузевих експертів для проведення комплексних судових експертиз з метою отримання найбільш повний обсяг доказової інформації за більш стислий часовий період. Проаналізовано висновки судових експертів та інші матеріали кримінальних проваджень зазначеної категорії, а також результати опитувань слідчих та судових експертів, наведено приклади з практичної діяльності. Визначено, що перед призначенням будь-якої судової експертизи науковці і практики одногослоно радять застосовувати консультативну допомогу експерта як на етапі призначення судової експертизи, так і в процесі проведення безпосереднього дослідження. Дієюю, але не є поширеною, практика присутності слідчого під час проведення судової експертизи.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальні правопорушення, службова особа, привласнення, розтрата майна або зловживання службовим становищем, використання спеціальних знань, судові експертизи, слідчий, судовий експерт, висновок експерта.

The purpose of the article is to study the involvement of a forensic expert during the investigation of criminal offenses qualified under Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine, to determine the peculiarities of the preparation of materials for the formation of an expert opinion and to determine typical examinations for these criminal offenses. The scientific article is devoted to the study of the peculiarities of the involvement of a forensic expert to conduct forensic examinations during the investigation of criminal offenses related to the appropriation, waste of property or possession of it by abuse of official position, that is, qualified under Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine. Based on the scientifically proven achievements of forensic scientists and proceduralists, an attempt was made to analyze the current legislation in the aspect of appointing forensic examinations and preparing materials for expert research. Attention is drawn to the selection of an expert institution, the sequence of appointment and conducting complex forensic examinations. Separate issues of the participation of a knowledgeable person for the selection of samples for expert research were considered. The types of forensic examinations that are of the most importance for the formation of the evidentiary base during the investigation of appropriation, waste of property or taking possession of it by abuse of official position have been determined. In particular, attention is focused on economic, commodity studies, construction and technical, handwriting, technical document research, computer and telecommunications. Attention was drawn to the need to involve experts from various fields to conduct complex forensic examinations in order to obtain the most complete amount of evidentiary information in a shorter time period. The conclusions of judicial experts and other materials of criminal proceedings of the specified category are analyzed, as well as the results of surveys of investigative and judicial experts, examples from practical activities are given. It was determined that before the appointment of any forensic examination, scientists and practitioners unanimously advise to use the consulting assistance of an expert both at the stage of the appointment of a forensic examination and in the process of conducting a direct investigation. The practice of the presence of an investigator during a forensic examination is effective, but not widespread.

Key words: pre-trial investigation, criminal offenses, official, embezzlement, waste of property or abuse of official position, use of special knowledge, forensic examinations, investigator, forensic expert, expert's opinion.

Актуальність теми. Питання залучення судового експерта виникає під час розслідування будь-яких кримінальних правопорушень, а формування доказової бази за ст. 191 КК України «Привласненням, розтратаю майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» взагалі неможливо. В умовах сьогодення відбувається активне зростання кримінальних правопорушень в зазначеному напрямі, про що свідчать статистичні дані, аналіз судово-слідчої практики та результати опитування правоохоронців. Тому, задля проведення ефективного досудового розслідування, необхідно озброїти осіб, що проводять розслідування, технічними досягненнями наукового прогресу та забезпечити можливість використання спеціальних знань у спосіб, що не суперечить закону.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним підґрунтям зазначеного дослідження щодо використання

спеціальних знань, взагалі, та проведення судових експертиз, зокрема, стали напрацювання: Г. С. Бідняк, І. В. Гори, Н. Я. Дондик, Н. І. Клименко, Н. В. Копчі, А. В. Кофанова, О. А. Кравченка, І. В. Пирого, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, В. В. Семенова, М. Г. Щербаковського, а також наукові праці, присвячені досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень за зазначеними напрямом, проведені відомими криміналістами: В. А. Бідняка, А.Ф. Волобуєва, Г.А. Матусовського, М. А. Погорельського, О. В. Пчеліної, А. Ю. Спусканюка, Р. Л. Степанюка, К. О. Чаплинського та ін.

Мета даної роботи – дослідити залучення судового експерта під час розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України, визначити особливості підготовки матеріалів для формування експертного висновку та визначити типові експертизи за даними кримінальними правопорушеннями.

Виклад основного матеріалу. До поширених форм використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії, як правило, відносять участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, призначення та проведення судових експертиз, консультації обізнаних осіб, відомчі перевірки, перевірка за обліками, присутність слідчого під час проведення судової експертизи. Але, судовим експертизам як науковці, так і практики справедливо приділяють особливу увагу. Йдеться не тільки про вагомe значення висновку експерта для досудового розслідування, а й про складність цієї слідчої (розшукової) дії. Як справедливо зазначає Г. С. Бідняк, помилки та недоліки, яких припускаються суб'єкти доказування при збиранні матеріалів до дослідження, можуть стати причиною порушення кримінально-процесуальних строків, складання недостатніх та необґрунтованих висновків, експертної помилки, що негативно впливає на процес розслідування [4, с. 211].

Отже, організація проведення судової експертизи починається з прийняття рішення слідчим про необхідність її призначення та складається з таких етапів: вибір експертного закладу або приватного експерта, визначення виду експертизи та предмета дослідження, вибір часу призначення експертизи та об'єктів для проведення експертизи, винесення постанови про призначення експертизи, направлення постанови та необхідних матеріалів до експертної установи [3, с. 125].

Відповідно до процесуального законодавства експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [8].

Закон дозволяє залучати до проведення судової експертизи з певними обмеженнями приватних судових експертів, які отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності та яких включено до державного Реєстру атестованих судових експертів, так і судових експертів державних установ. Так, виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз [9]. Задля проведення судових експертиз за кримінальними провадженнями за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, як правило, слідчий звертається до останніх.

Вивченням кримінальних проваджень зазначеної категорії ми встановили, що у 56,2 % – судові експертизи були проведені Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром МВС України та його структурними одиницями тобто науково-дослідними експертно-криміналістичними центрами в областях МВС України, 23,2 % – науково-дослідними інститутами судових експертиз Міністерства юстиції України, 11,5 % – іншими державними експертними установами, 9,1 % – приватними судовими експертами.

У той же час, результати опитування практичних працівників доводить, що судово-почеркознавчі експертизи та експертизи технічного дослідження документів, комп'ютерно-технічні та телекомунікаційні проводились в 100 % державних експертних установах, а от судово-економічні (дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; дослідження документів фінансово-кредитних операцій), товарознавчі, будівельно-технічні – приблизно у 6 % випадків приватними судовими експертами. При цьому,

з позитивної сторони звернення до приватних судових експертів правоохоронці одногослосно вважають швидкість проведення дослідження. Але, серед недоліків були зазначені: 66,3 % – попередня оплата експертних послуг; 7,1 % – тиск зі сторони захисту; 7,8 % – виток інформації, що має значення для розслідування; 14,3 % – формулювання вірогідних висновків; інше – 4,5 %. Тому, все ж таки перевага віддається державним експертним установам, але треба враховувати їх завантаження, що негативним станом впливає на строки проведення судових експертиз, тому науковці радять призначати судові експертизи якомога раніше.

Ще одним питанням, яке потребує додаткового висвітлення є відвід експерта. Відповідно до ст. 79 КПК України, спеціаліст, експерт, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні [8]. У практиці розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України, нерідко використовуються результати відомчих перевірок, у т.ч. і ревізій, про колізії призначення яких в процесуальному законодавстві вченими і практиками було присвячено багато уваги. Втім, результати планових ревізійних перевірок долучаються слідчим до матеріалів кримінальних проваджень, і в такому разі ревізора не можна залучати як судового експерта до проведення економічної експертизи.

За допомогою висновка експерта можливо вирішити низку питань ідентифікаційного, класифікаційного та діагностичного характеру, але тільки за умови виконання необхідних вимог. В. В. Семенов справедливо привертає увагу до: 1) своєчасного і повного надання експертіві всіх необхідних об'єктів, що містять достатню сукупність досліджуваних ознак; 2) постановки перед експертом лише коректних питань, що не виходять за межі необхідного обсягу доказування [11].

Для отримання зразків для експертизи криміналісти радять: 1. Визначити мету слідчої (розшукової) дії та виду зразків, які планується отримати. 2. Отримати консультації експерта з відповідної експертної спеціальності щодо виду та обсягу необхідних зразків для вирішення завдань експертизи з метою отримання об'єктивних фактичних даних про об'єкт експертизи. 3. Визначити місце перебування речей і документів, зразки з яких планується отримати, та їх володільця, а також відсутність законних обмежень щодо отримання доступу до них. 4. Визначити обсяг отримання зразків для експертизи як слідчої (розшукової) дії. 5. Визначити відповідний процесуальний статус особи. 6. Забезпечити кримінальну процесуальну можливість отримання зразків для експертизи. 7. Визначити коло учасників отримання зразків для експертизи [1, с. 239].

Процесуальним законодавством передбачено отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України). У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом. Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст.ст. 160-166 КПК України) [8]. Проте, різновиди зразків не зазначаються через що нерідко виникали наукові дискусії серед криміналістів та процесуалістів.

Криміналістиці ж відомі експериментальні, умовні та умовно-вільні зразки. Зазвичай, вагомого значення вони набувають під час проведення судово-почеркознавчої експертизи почерку та підписів, але відбираються і за іншими видами судових експертиз. При цьому, задля проведення відібрання зразків за досліджуваними кримінальними провадженнями слідчому нерідко потребувалась

кваліфікована допомога експерта в якості спеціаліста, наприклад, будівельників. Але, за таких умов, проведення експертизи доручалось іншому судовому експерту з причин, які ми виклали вище.

Формулювання питань та їх кількість може як сприяти проведенню експертизи, так і затягувати. Законодавством передбачено право судового експерта уточнювати та конкретизувати інформацію в рамках експертного дослідження, в т.ч. і в постанові слідчого, що нерідко використовується на практиці. Але ж, такі бюрократичні дії затягують строки проведення судової експертизи. Проведеним опитуванням ми визначили, що за даними кримінальними провадженнями найбільшого успіху досягли слідчі, що уточнювали формулювання питань перед винесенням постанови про проведення експертизи. Судові експерти зазначили, що в 42,3 % питань потребували переформулювання; у 36,9 % були поставлені питання, що не стосуються конкретної ситуації; у 14,5 % для вирішення всіх поставлених питань необхідні були додаткові матеріали; 6,3 % – інше.

Наприклад, таких типових помилок у питаннях, поставлених на вирішення комп'ютерно-технічної експертизи можна було б уникнути: «Чи працює жорсткий диск?» (для відповіді не потребується спеціальних знань), «Чи містяться бухгалтерські документи на жорсткому диску?» (потрібно вказати, які саме, тому що питання виходить за межі компетенції експерта), «Чи знаходиться на комп'ютері видалена інформація?» (видаленої інформації на комп'ютері безліч, необхідно конкретизувати «інформація, що має текст...» або певні зображення) [3, с. 151].

Вагомим аспектом є і послідовність проведення судових експертиз таким чином, щоб не знищити слідову картину на об'єктах. Зазвичай, по кримінальним провадженням за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, за одними і тими ж об'єктами (документами) виникає необхідність провести декілька експертних досліджень за різними спеціальностями. Так, вчені зазначають, що призначення судово-економічної, товарознавчої експертизи, які майже завжди призначаються поряд з почеркознавчою, та об'єкти їх дослідження за цими злочинами, серед яких: договір між постачальником і певним закладом, накладна, специфікація, рахунок, акт приймання-передачі товару або виконаних послуг, податкова звітність, проектно-кошторисна документація, план закупівель, рахунок коштів підприємства-постачальника, документи щодо походження товарів тощо [2, с. 12], оскільки в зазначених документах містяться сліди як матеріального так і змістовного характеру. А. Ф. Волобуєв також зазначає, що документи, як джерела доказової інформації при розслідуванні розкрадань майна та пов'язаних з ними злочинів, можуть досліджуватись і використовуватись в кількох аспектах:

а) з точки зору значення фактів, що зафіксовані в документі (наприклад, в статуті підприємства, ліцензії на право зайняття певним видом підприємницької діяльності тощо);

б) з метою визначення способу виготовлення документа (наприклад, шляхом призначення техніко-криміналістичної експертизи підробленого документа);

в) з метою ідентифікації особи, яка написала (підписала) документ, або голос і мову якої зафіксовано на магнітному носії інформації (шляхом призначення відповідної криміналістичної експертизи) [5, с. 120].

Наведемо приклад одного з епізодів кримінального провадження № 12017170240001919 від 26.12.2017 в Полтавській області по обвинуваченню ОСОБА_9 за ч.3 ст.191, ч.1 ст.366 КК України та ОСОБА_7 за ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 191,

ч. 2, 3 ст. 358 КК України. 18.12.2015 ОСОБА_7, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на складання та видачу приватним підприємцем завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, достовірно знаючи, що транспортні послуги згідно договору № 31/10-20 від 30.11.2015 фактично не надавалися, за допомогою комп'ютерної техніки виготовив офіційний первинний бухгалтерський документ – Акт приймання виконаних робіт № 156/15 від 18.12.2015 про надання транспортних послуг на суму 11550,00 грн, посвідчив його своїм підписом та печаткою, після чого через невстановлених слідством осіб, матеріали кримінального провадження відносно яких виділено в окреме провадження, надав його уповноваженій службовій особі ГФОГП ПЛСС «Спас» в особі ОСОБА_9 з метою подальшої видачі даного документу до органів казначейського обслуговування для реєстрації бюджетного зобов'язання ГФ ОГП ПЛСС «СПАС» та оплати коштів за виконані роботи) [6].

За даним кримінальним провадженням були проведені технічна експертиза документів задля дослідження способу друку акту приймання виконаних робіт про надання транспортних послуг та відбиток печатки, судова почеркознавча експертиза на предмет дослідження автентичності підпису та судова економічна експертиза для визначення нанесених збитків місцевому бюджету внаслідок невиконання договорів та ненадання транспортних послуг.

У даному випадку було винесено три постанови про призначення судових експертиз, що не є помилкою, але законодавець дозволяє призначати і комплексні експертизи. Так, у даному випадку проведення комплексної почеркознавчої та технічної експертизи документів дозволить скоротити вступну та описову частини.

Перед призначенням будь-якої судової експертизи науковці і практики одноголосно радять застосовувати консультаційну допомогу експерта як на етапі призначення судової експертизи, так і в процесі проведення безпосереднього дослідження. Дієвою, але не є поширеною, практика присутності слідчого під час проведення судової експертизи.

Висновки. Таким чином, залучення судового експерта для проведення судової експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, потребує сумісної роботи як слідчого так і експерта, використовуючи консультації на різних етапах призначення та проведення експертного дослідження. Аналіз чинного законодавства в аспекті відводу судового експерта привертає додаткову увагу до особистості судового експерта, а саме неможливості проведення судової економічної експертизи тією особою, що проводила ревізію за даним кримінальним провадженням. Під час вибору експертної установи перевагу надано державним спеціалізованим установам, що спрощує вирішення питання щодо послідовності призначення та проведення комплексних судових експертиз. Серед судових експертиз, які мають найважливіше значення для формування доказової бази під час розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України, визначені економічні (дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; дослідження документів фінансово-кредитних операцій), товарознавчі, будівельно-технічні, почеркознавчі, технічного дослідження документів, комп'ютерно-технічні та телекомунікаційні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк П. Є., Антощук А. О., Куций Р. В. Тактика отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні. *Право і суспільство: науковий журнал*. ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». 2021. № 5. С. 281-289.
2. Бідняк В. А. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням галузі охорони здоров'я: автореф. ... канд. юридичних наук: 12.00.09. Київ: ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». 2020. 20 с.
3. Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : дис. ... канд. юридичних наук: 12.00.09. Дніпро: ДДУВС, 2018. 189 с.
4. Бідняк Г. С. Проблемні питання підготовки матеріалів до почеркознавчого дослідження. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 210-214.
5. Волобуев А. Ф. *Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва* : дис. ... доктора юридичних наук: 12.00.09. Харків, 2001. 426 с.
6. Матеріали кримінального провадження № 12017170240001919.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 02.04.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
9. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
10. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС від 21.09.2020 № z0022-21 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21?find=1&text=%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87#w1_6
11. Семенов В. В. Спеціальні знання при розслідуванні злочинів (зміст, організація, використання) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 212 с.
12. Hanna BIDNIAK Interaction of an investigator with an expert in the appointment and conduct of forensic examinations. *Anale științifice ale Academiei Științe juridice// Legal Sciences*, 2021. nr. 13. P. 65-74. DOI 10.5281/zenodo.5069215.